

meaning of basic colour terms / P. Kay, C. McDaniel // *Language* 54, 1978. – P. 610-646; 15. Kay P. Biocultural implications of systems of color naming / P. Kay, B. Berlin, W. Merrifield // *Journal of Linguistic Anthropology* 1, 1, 1991. – P. 12-25; 16. Shweder R.A. Does the concept of the person vary cross-culturally? / Richard A. Shweder, Edmond J. Bourne // *Culture theory : Essays on mind, self, and emotion*. – Cambridge : Cambridge University Press, 1984. – P. 158-199; 17. Van Brackel J. The plasticity of categories : The case of colour / J. van Brackel // *British Journal for the Philosophy of Science* 44, 1993. – P. 103-135; 18. Wierzbicka A. *Semantic primitives* / Wierzbicka Anna. – Frankfurt : Athenäum (Linguistische Forschungen 22), 1972; 19. Wierzbicka A. *Lingua mentalis : The semantics of natural language* / Wierzbicka Anna. – Sydney : Academic Press., 1980; 20. Wierzbicka A. *Lexicography and conceptual analysis* / Wierzbicka Anna. – Ann Arbor : Karoma, 1985; 21. Wierzbicka A. *The meaning of colour terms : Semantics, culture and cognition* / Wierzbicka Anna // *Cognitive Linguistics* 1, 1, 1990. – P. 99-150.

Шевченко М.В. (Київ, Україна)

Парадигматичні особливості українських дієслів руху у світлі лінгводидактики

У статті проаналізовано особливості лексичної семантики дієслів руху української мови, їхні парадигматичні характеристики, що є суттєвими з точки зору лінгводидактики.

Ключові слова: лінгводидактичний опис, дієслова руху, спрямованість/неспрямованість (різноспрямованість) руху, спосіб пересування, середовище пересування.

Статья посвящена анализу особенностей лексической семантики глаголов движения украинского языка, их парадигматических характеристик, существенных с точки зрения лингводидактики.

Ключевые слова: лингводидактическое описание, глаголы движения, направленность/ненаправленность (разнонаправленность) движения, способ передвижения, среда передвижения.

The lexical semantic peculiarities of verbs of motion in Ukrainian language, their paradigmatic characteristics being essential from the linguodidactical point of view are analyzed in the present article.

Key words: linguodidactical description, verbs of motion, directionality/non-directionality (multiple directionality) of motion, motion mode, motion surroundings.

Постановка проблеми. Потреба лінгводидактичного опису дієслів руху (далі – ДР) зумовлюється низкою лінгвістичних і позалінгвістичних чинників. З одного боку, ДР, позначаючи концептуально значущі для життя й орієнтації людини просторові відношення, входять до ядра системних засобів природної мови й посідають пріоритетне місце в мисленні й процесі

комунікації [8, 37]. Дієслова загалом і ДР зокрема є центральною ланкою висловлювання, що «містить у собі життя і поширює його» [5, 199], а відтак оволодіння ними є невід'ємною, важливою частиною процесу навчання іноземців української мови. Крім того, саме перехідні ДР реалізують у висловлюванні найвищу валентну спроможність – сім позицій [9, 119-121]. З іншого боку, специфіка парадигматичних і синтагматичних характеристик українських ДР, що виявляється в реальному спілкуванні, викликає неабиякі труднощі в засвоєнні цих лесичних одиниць іноземними студентами, в рідній мові котрих аналізована група дієслів структурується і/або функціонує іншим чином. Окрім необхідності спеціального лінгводидактичного (педагогічного) опису українських дієслів руху, вказані обставини потребують також продуманого, методично обґрунтованого представлення ДР на різних етапах навчання іноземних студентів, по-перше, і наявності відповідних навчальних матеріалів, по-друге.

Об'єктом дослідження обрано парні безоб'єктні і об'єктні ДР, рекомендовані для вивчення іншомовними студентами.

Предметом дослідження є особливості лексичної семантики ДР, їхні парадигматичні характеристики, що є суттєвими з погляду їх опису, орієнтованого на прикладні цілі.

Матеріалом для дослідження став аналіз опублікованих із цього питання праць українських та зарубіжних лінгвістів, лінгводидактів і методистів, а також досвід роботи автора статті в іншомовній аудиторії.

Мета статті – систематизація лексико-семантичних і лексико-граматичних характеристик ДР, врахування яких видається необхідним для оптимальної організації навчального процесу і створення відповідних навчальних матеріалів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У російській лінгводидактиці опис ДР з метою навчання має більш ніж піввікову традицію. Різні аспекти теоретичного, лінгводидактичного і власне методичного характеру ґрунтовно висвітлено, зокрема, в таких працях [1], [4], [10], [20]. Безумовно, у практичному навчанні української мови іноземців напрацювання російських колег із цього питання відіграють велику роль, проте системно-функціональні властивості аналізованих лексичних одиниць в українській мові не мають стовідсоткової подібності з російськими ДР. Слід зазначити, що різні теоретичні аспекти вивчення українських ДР як окремого лексико-граматичного чи лексико-семантичного об'єднання (термінологічна неоднотайність у визначенні цього об'єднання дієслівної лексики: «лексико-семантичний розряд», «лексико-семантична мікросистема», «лексико-семантичний клас (група)» та ін. не є суттєвою з точки зору завдань нашого дослідження) або ж у рамках дієслівної лексики загалом висвітлено в низці останніх праць українських науковців [7], [14], [15], [16], [17]. Менш дослідженими залишаються проблеми лінгводидактичного опису

українських ДР, розгляд яких обмежується єдиним навчальним посібником та окремими публікаціями [2], [12], [18].

Опис мови загалом та її окремих підсистем у педагогічній лінгвістиці, хоча й має свої особливості, викликані орієнтацією на викладання мови як нерідної (іноземної), не є «результатом спотворення» «правильного» опису мови, а становить собою таку ж повноправну граматику (чи опис фрагмента лексичної системи), як академічна граматики, комп'ютерна лінгвістика та інші напрямки мовознавства [3, 54]. Власне кажучи, лінгводидактичний опис якраз і ґрунтується на теоретичному (типологічному і зіставному) дослідженні мов. З цього погляду, ДР не становлять винятку, і саме тому нашу увагу привернули фундаментальні праці останніх років, у яких у типологічному і в конкретно-мовному аспектах виявлено і схарактеризовано специфічні особливості семантичної структури ДР, котрі диктують стратегію опису ДР в різних мовах з метою навчання [8].

Стратегія типологічного опису ДР в зарубіжній лінгвістиці, як зазначає Т.А.Майсак, суттєво відрізняється в мовах світу, «насамперед ці відмінності стосуються того, яка саме інформація про ситуацію руху виражається у складі дієслівного кореня, а яка передається іншими засобами» [8, 103]. Виходячи з цього засадничого принципу, виділяються три основні групи мов, причому «європейські» мови, що представляють індоєвропейський ареал, не становлять єдності з цього погляду і вирізняються кожна своїми особливостями в межах певної спорідненої групи – германської, романської чи слов'янської зокрема.

Так, в англійській мові дієслівний корінь, окрім самої *idei* руху, виражає *спосіб* руху, а регулярними засобами вираження *маршруту* слугують спеціальні службові морфеми – «сателіти» – постпозитивні адвербіальні частки (англ. *run in* 'вбігти', *run out* 'вибігти' тощо). Натомість у романських мовах «ядерна сема руху» міститься в самому дієслові, наслідком чого є наявність «спеціалізованих» дієслів на позначення *напрямку руху* суб'єкта (ісп. *ventras* 'входити', *salir* 'виходити', *pasar* 'проходити', 'переходити' тощо). Згідно з критеріями такої класифікації, російську (українську також) можна зарахувати більшою мірою до так званих мов «сателітного» типу, щоправда, «сателітами» в них, на відміну від англійської, виступають не постадвербіальні частки, а префікси, які, крім того, доволі часто дублюються відповідними прийменниками. У цьому російська й українська мови виявляють значну подібність до німецької мови. І хоч, як відомо, будь-яка класифікація «культгає», не враховуючи «змішаних», проміжних і т.д. випадків, диференціація ДР на основі вищеназваних критеріїв є корисною і для лінгводидактичного опису ДР, орієнтованого на певну національно-мовну аудиторію. Дані таких зіставно-типологічних досліджень реалізовано, зокрема, в практичних граматиках російської мови для англо-, німецько-, франко-, іспаномовних студентів [11], [13], [19].

Не менш важливим, на наш погляд, є інший підхід до опису мови загалом й окремих ділянок, мовних явищ – конкретно-мовний, в рамках якого досліджуються специфічні для кожної мови характеристики. З останніх праць такого плану на особливу увагу заслуговує монографія українського науковця Соколової С.О., в одному з розділів якої вичерпно схарактеризовано просторові значення префіксальних дієслів [16, 152-193]. На думку автора, ці значення найяскравіше виявляються в дієсловах руху (ширше – пересування у просторі). Опис значень ДР вимагає певної систематизації їх компонентів. Вказуючи на складність розв’язання цього завдання авторка, проте, вибудувала досить струнку класифікацію просторових значень дієслівних префіксів на основі «системи координат». Для лінгводидактичного опису українських ДР особливої ваги набувають поняття орієнтації руху та способу орієнтації [16, 156-158]:

1. Орієнтація руху в горизонтальній площині.
2. Орієнтація руху у вертикальній площині.
3. Орієнтація руху в радіальних напрямках.
4. Орієнтація руху відносно предмета з внутрішнім об’єктом.
5. Орієнтація руху відносно предмета із зовнішнім об’єктом.
6. Орієнтація (спрямування) дії на об’єкт із певними параметрами.
7. Орієнтація дії відносно площини.

Незаперечна цінність для лінгводидактичного осмислення вказаної класифікації зумовлюється тим, що слововживання префіксальних дієслів руху для студентів-іноземців становить великі труднощі, оскільки на основні значення нашаровуються додаткові. Переміщення в просторі з плином часу є основною ознакою, що визначає як суть мовного розуміння категорії часу, так і особливості функціонування мовних одиниць для вираження вказаної категорії, центром якої є саме дієслова руху – безпрефіксні і префіксальні. Проте, практичне оволодіння українськими ДР у мовленні іноземців передбачає необхідність урахування не лише цієї основної ознаки, але й часткових ознак руху – просторових, часових, ознак способу переміщення та джерел руху [15, 27].

Серед компонентів семантичної структури ДР мовознавці виділяють, зокрема, такі: середовище, швидкість; засоби переміщення; носій руху – жива істота, яка використовує засоби переміщення – влачне природні (ноги, руки), неприродні технічні засоби (автобус, поїзд, літак тощо); напрямок (горизонтальний, вертикальний) [6, 47].

«Традиційна» класифікація парних безоб’єктних ДР руху типу *іти* – *ходити*, *нести* – *носити* ґрунтується на ознаках спрямованості/неспрямованості та об’єктності, що спричинює їх розподіл відповідно на чотири основні групи: 1) односпрямовані безоб’єктні (*іти*); 2) односпрямовані об’єктні (*нести*); 3) різноспрямовані безоб’єктні (*ходити*); 4) різноспрямовані об’єктні (*носити*). Здійснюючи лінгводидактичний опис ДР,

варто обов'язково зважати також на *спосіб вираження інформації про ситуацію руху*. В українській мові, подібно до більшості слов'янських, дієслово виражає спосіб руху (*увійшов, в'їхав приплив*), а прийменниково-відмінкова група – маршрут (*в аудиторію, в гараж, до берега*). Крім того, для української мови не є принциповим здійснення руху в напрямку до мовця чи в напрямку від мовця (*іди до мене – іди від мене*), як це спостерігається, наприклад, в англійській чи німецькій мовах, де для вираження цих напрямків вживаються різні слова (*go і come; gehen і kommen*).

Маршрут руху включає в себе три важливі компоненти – вихідний пункт пересування, його кінцевий пункт і всі проміжні відтинки – власне маршрут у вузькому розумінні цього слова. Як свідчить практика навчання української мови як іноземної, «правильне» заповнення іноземцями дієсловами руху саме цього «власне маршруту» викликає чи не найбільші труднощі і нарікання на «важкість» української мови. І хоча коректніше диференціювати поняття складності/важкості мови як лінгвістичного і психолінгвістичного явищ відповідно, це не змінює ситуації, коли йдеться про алгоритм вивчення українських дієслів руху в іншомовній аудиторії, який має ґрунтуватися на всебічному й докладному лінгводидактичному описові цієї важливої ділянки української мови.

Із чисельної групи дієслів переміщення ДР виокремлюються за спільною морфологічною ознакою. Саме тому суттєвою лінгвометодичною настановою щодо морфологічних ознак ДР є те, що обидва дієслова кожної пари – це дієслова недоконаного виду. Урахування такої інформації викладачами є особливо важливим з огляду на одну особливість: на заняттях із практичного курсу української мови до дієслова, що з'являється в будь-якому тексті, викладач подає, зазвичай, його видову пару. Відтак, щоб попередити можливі помилки, необхідно відразу сформулювати в студентів правильне уявлення про характер кореляцій ДР. Їхня головна опозиція не *процесність / результативність*, а характер руху: *спрямованість / неспрямованість (різноспрямованість)* руху. Саме це і є найпершою парадигматичною ознакою ДР, другою ознакою є *спосіб пересування* і третьою – *середовище пересування*.

На основі першої парадигматичної ознаки ДР розподіляються на дві групи, які у вітчизняній лінгводидактиці позначаються як дієслова типу *іти* (I група) та дієслова типу *ходити* (II група). Варто наголосити на багатозначності односпрямованого руху, який може конкретизуватися, поперше, як одноразовий односпрямований рух процесного характеру (*Ми їдемо до Львова. Восени перелітні птахи летять на південь*). Навіть тоді, коли в реченні відсутня вказівка на вихідний і кінцевий (цільовий) пункт руху (звідки – куди), мовець і реципієнт (носії мови) розуміють, що йдеться про рух в одному напрямку: *Що ти там побачив? – Човен пливе*.

Слід також звернути увагу на те, що односпрямований рух може не

бути, зокрема, прямолінійним і безперервним: *Ми йшли довго, повертали праворуч, ліворуч, доки не знайшли потрібний будинок.* Хоч у наведеному реченні означено зміну в напрямку руху, він (рух) залишається односпрямованим (цілеспрямованим), оскільки здійснюється від пункту А до пункту Б, тобто до потрібної нам мети.

Ще одна, не менш важлива методична вказівка, що базується на внутрішньолінгвістичних особливостях української мови: іншомовні студенти мають зрозуміти, що українській мові не властива диференціація щодо руху «від мовця» чи «до мовця», як це характерно для інших мов, про що йшлося раніше. Тому для повідомлення про появу особи чи предмета, на який очікують, уживаються дієслова типу *іти*. До речі, коли треба сказати, що особа чи предмет уже зникли з поля зору співрозмовників, використовуються префіксальні дієслова: *Дивися, Іване, Оксана йде. Постіпає. – Де? Іван теж визирнув у вікно. – Та вона вже пройшла.*

Дієслова І групи можуть також виражати рух в одному напрямку, що повторюється багато разів: *Кожного разу дорогою до бабусі я йду через ліс.* Порівняймо: *Кожного разу дорогою до бабусі я ходжу через ліс.*

Про повторюваність руху сигналізують лексико-граматичні показники, тобто не самі собою ДР (І чи ІІ групи), а контекст. Тому можна стверджувати, що односпрямованість ДР І групи – це їхня інваріантна ознака в парадигматиці, а значення повторюваності для них є частковим, контекстним, зумовленим синтагматично, тобто співвідношенням із іншими компонентами висловлювання (зокрема, у контексті одночасних дій).

Найхарактернішою парадигматичною ознакою ДР типу *ходити* є неспрямованість, невизначеність руху (різноспрямованість), яка конкретизується як:

а) різноспрямований рух зі значенням процесу: *Брат ходить по кімнаті;*

б) двоспрямований рух (*туди й звідти*), рух, що повторюється, а також завершений рух в обидва кінці; у цьому значенні ДР регулярно заміщуються дієсловами *бувати, бути*: *Він літає у Львів = Він буває у Львові.* Для мовця в такій ситуації важливим є не стільки комплексний рух (*туди – там – звідти*), скільки перебування в кінцевому пункті (*там*);

в) рух, що постійно повторюється (в контексті теперішнього й минулого часу): *Коли він носив важкі речі, спина починала боліти;*

г) рух як властивість, як назва певної дії: *Дитина ще не вміє ходити.*

Важливо також брати до уваги часові характеристики функціонування ДР обох груп: дієслова типу *ходити* можуть означати повторюваний комплексний (двоспрямований) рух у всіх граматичних часах – теперішньому, минулому, майбутньому. Тільки форма минулого часу може означати одноразовий двоспрямований рух: *У суботу ми ходили на концерт.*

Другою суттєвою лінгводидактичною особливістю ДР є *спосіб пересування* (характер руху), що визначається: а) його механізмом (*іти, бігти*), б) використанням/невикористанням транспортних засобів (*іти,*

їхати, летіти...). Для іншомовних студентів буде корисною інформація про те, що ця диференційна ознака фіксується в тлумачних словниках.

Третя парадигматична ознака, що диференціює ДР, – це *характер середовища*, в якому здійснюється рух: а) по землі (*їхати – їздити; вести – водити*); б) по воді (*пливти – плавати*); в) у повітрі (*летіти – літати*). Рух можна також характеризувати з точки зору швидкості і ставлення до нього мовця і на цій основі певним чином згрупувати ДР або ж в антонімічні пари, або ж у синонімічні ряди, що, власне, практикується не на початковому етапі навчання, а на просунутому, у філологічній аудиторії, зокрема, де долучаються дієслова пересування:

- *іти, бігти, мчати* (градація руху за швидкістю);
- *нестися (мчати)* – тягнутися (антоніми);
- *іти – брести* (іти, докладаючи зусиль);
- *знатися – знати* (відмінність у меті руху).

Підсумовуючи розгляд основних парадигматичних ДР, наголосимо, що 1) вони належать до різних структурних класів, а тому змінюються за зразком I та II дієвідміни, обіймаючи 12 дієслівних класів; 2) серед ДР розрізняють а) неперехідні дієслова, тобто нульові щодо об'єкта стану (вони не належать ні до активного, ні до пасивного, ні до зворотносереднього стану), б) дієслова перехідні, об'єктні, що безпосередньо впливають на структуру, побудову висловлювання.

Висновки дослідження. Отже, при лінгводидактичному описі українських дієслів руху, необхідно брати до уваги як типологічні особливості цього об'єднання лексики, так і внутрішню специфіку ДР в українській мові. Це стосується однаковою мірою і безпрефіксних, і, особливо, префіксальних дієслів руху. На специфіку семантики безпрефіксних ДР, основні особливості якої розглянуто у статті, нашаровується складність і різноманітність смислових відношень, що виражають префіксальні ДР, їхня здатність приєднувати велику кількість префіксів, особливість утворення й використання видових пар ДР в різних ситуаціях мовлення. Ці та інші, не менш важливі структурні і функціонально-комунікативні аспекти ДР є предметом подальшого наукового дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Битехина Г.А., Юдина Л.П. Система работы по теме «Глаголы движения». – М., 1985. – 160 с.; 2. Бондарева Н.О., Шевченко М.В. Ити – ходить, їхати – їздити... Навчальний посібник. – К., 2011. – 282 с.; 3. Борисова Е.Г. Описание языка в педагогической лингвистике // Лингводидактический поиск на рубеже веков. Юбилейный сборник. – М., 2000. – С. 54; 4. Всеволодова М.В., Владимирский Е.Ю. Способы выражения пространственных отношений в современном русском языке. – М.: Русский язык, 1982. – 264 с.; 5. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – 398 с.; 6. Кійко Ю. Алгоритм інвентаризації і встановлення парадигматичної структури лексико-семантичного утворення (на матеріалі дієслів переміщення сучасної німецької мови) // Проблеми типологічної

та квантитативної лексикології. – Чернівці, 2007. – С. 41-60; 7. *Ляхно Н.В.* Префіксальна сполучуваність дієслів руху в сучасній українській мові. Автореф. канд. філол. наук. – К., 2006. – 19 с.; 8. *Майсак Т.А.* Типологія граматикалізації конструкцій с глаголами движения и глаголами позиции. – М., 2005. – 480 с.; 9. *Масицька Т.С.* Граматична структура дієслівної валентності. – Луцьк, 1998. – 208 с.; 10. *Муравьева Л.С.* Глаголы движения в русском языке. – М., 2003. – 238 с.; 11. *Пулькина И.М., Захава-Некрасова Е.Б.* Русский язык. Практическая грамматика с упражнениями для лиц, говорящих на английском языке. – М., 2003. – 608 с.; 12. *Пучко К.М.* Дієслова руху в методиці навчання української мови як іноземної // Мова і культура. Вип. 1, Т. 5. – К., 2000. – С. 170-178; 13. *Рожкова Г.И., Рассудова О.П. и др.* Учебник русского языка для лиц, говорящих на немецком языке. – М., 1979. – № 22. – С. 25-29; 14. *Сегін Л.В.* Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості в українській і польській мовах. Автореф. канд. філол. наук. – Донецьк, 2003. – 20 с.; 15. *Середницька А.* Методи ідеографічної семантизації дієслівної лексики // Українське мовознавство. – 2000. – № 22. – С. 25-29; 16. *Соколова С.О.* Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. – К., 2003. – 283 с.; 17. *Чубань Т.В.* Особливості видової співвіднесеності дієслів у сучасній українській мові. Автореф. канд. філол. наук. – К., 1997. – 25 с.; 18. *Шевченко М.В.* Деякі особливості видового протиставлення у групі українських дієслів руху // Мовні і концептуальні картини світу. Вип. 25. Част. 3. – С. 412-416; 19. *Эндрюс Э., Аверьянова Г., Пядусова Г.* Русский глагол. Формы и их употребление. – М., 2008. – 383 с.; 20. *Юдина Л.П.* Идти или ходить? Глаголы движения в русском языке. – М., 1985. – 136 с.

Шостак Н.П. (Київ, Україна)

Атрибуція Лявона Галяка як перекладчика «Трышчана ды Іжоты» Жазэфа Бэзье: эдыталогія

Присвячаецца Светлай Памяці
Спадарыні Зоры Кіпель

У цій статті мова йде про деякі аспекти атрибуції Лявона Галяка (перекладача французької версії “Тришчана та Іжоти” Жозефа Бэдьє) та едитології – принципів видання згаданого роману, опублікованого у 2005 р. Унікальний переклад роману 1947 – 1948 рр. був виявлений нами в американському архіві білоруської емігрантської дослідниці Зори Кіпель, саме якій присвячена ця стаття.

Ключові слова: реконструкція лицарського роману, білоруський переклад, атрибуція автора, едитологія.

В данной статье отражаются некоторые аспекты атрибуции Лявона Галяка (переводчика французской версии “Трышчана и Іжоты” Жозефа Бэдьє) и эдитологии – принципов издания упомянутого романа, опубликованного в 2005 г. Уникальный перевод романа 1947 – 1948 гг. был обнаружен нами в американском архиве белорусского эмигрантского исследователя Зоры Кипель, памяти которой и посвящена эта статья.

Ключевые слова: реконструкция рыцарского романа, белорусский перевод, атрибуция автора, эдитология.